

Instruktiivirakenteiden historiaa

JUHA LESKINEN *Suomen kielen inkongruentit instruktiivirakenteet ja niiden tausta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 536. Helsinki 1990. 214 s.

Suomen kaasussyntaksista on vähänlaisesti sellaisia kokonaisesityksiä, jotka käsittelevät jonkin tai joidenkin sijamuotojen syntaksia koko suomen kielen alalla ja aikakerrostumissa ja joissa otettaisiin huomioon myös suomen sukukielet. Ensimmäinen tällainen monografia oli Eemil Aukusti Tunkelon väitöskirja »Alkusuomen genitiivi relatiivisen nimen apugloosana I: 1» vuodelta 1908. Sitten on samantapaiselta pohjalta käsitelty nominatiivin esiintymistä objektin sijana (Willem Grünthal 1941) ja partitiivia (Norman Denison 1957). Näiden monografioiden lisäksi on mainittava vielä Lars-Gunnar Larssonin partitiivitutkimus (1982). Kaikille näille töille on yhteistä se, että niissä käsitellään suurtaajuisia ja monikäyttöisiä kaasuksia.

Tutkimusten sarja täydentyi joulun alla 1990, kun Jyväskylän yliopiston kasvatti Juha Leskinen väitteli tohtoriksi Tampereen yliopistossa suomen instruktiivin alalta. Edeltäjistään Leskisen teos poikkeaa lähtökohdaltaan sikäli, että instruktiivi on suomen pientaajuisimpia sijoja, sekin silti monikäyttöinen. Instruktiivistakin ovat käsiteltävänä vain *verissä naamoin*, *alla päin*, *hyvillä mielin* -tyyppiset rakenteet (jälkimmäisenä osana instruktiivi, edellisenä osana yleensä jokin paikallissija, useimmiten olosija).

Käsittelyn taustana on tosin koko instruktiivi, josta Leskisellä on noin 5 000 poimintoa.

Tärkein peruste aiheen valinnalle on ollut se, että suomessa vallitsee pitkälle substantiivin ja sen määritteen, varsinkin adjektiiviattribuutin, kongruenssi (*isosta talosta*, *pieniin taloihin*). Juha Leskisen käsittelemät rakenteetkin jakautuvat kahteen melko selvärajaiseen alaryhmään. *Verissä naamoin*, *alla päin* -tyyppiset rakenteet, »absoluuttiset instruktiivit», muistuttavat nominativus (tai partitiivus) absolutus -rakenteita ja ovat usein sellaisilla korvattavissakin (vrt. *naama veressä*, *pää nuokuksissa*). Rakenteen jäsenet eivät ole niissä attribuutisuhteessa, vaan rakenne on upote, jonka jäsenten suhde on sama kuin finiittilauseen subjektin ja adverbiaalisen suhde (vrt. *miehet palasivat verissä naamoin* – *miehet palasivat* + *miesten naamat olivat verissä*). Sen sijaan *hyvillä mielin* -tyyppiset rakenteet eivät sisällä upotetta. Ne ovat attribuuttirakenteita, jotka poikkeavat tavanomaisista vain siinä, että adjektiiviattribuutin ja pääsanana välillä ei ole sija- eikä aina numeruskongruenssiakaan (vrt. *hyvällä mielellä*). Tutkimuksen nimi on hiukan harhauttava, inkongruenssin käsite kun laajennetaan myös edellisiin tapauksiin. Olisi ehkä voinut selvittää ja samalla keventää otsikkoa puhumalla »inkongruenttien instruktiivirakenteiden» sijaan tyyppiesimerkkejä käyttäen esim. juuri *verissä naamoin*, *hyvillä mielin* -tyyppisistä instruktiivirakenteista.

Tutkimuksen rajausta on sikäli onnistunut, että aihe tällaisenaan on hyvin pysynyt tekijän hallinnassa. Voi tosin ky-

syä, olisiko enemmän määrin pitänyt ottaa huomioon inkongruentit partitiivirakenteet (*monessa kohtaa, tällä tapaa*). Nehän ovat tapauksin (vrt. edellisiin *monessa kohdin, tällä tavoin*) rinnan käytössä inkongruenttien instruktiivirakenteiden kanssa, ja tokko niiden syntyäkään voidaan selittää instruktiivirakenteista kokonaan irralliseksi ilmiöksi. Adjektiviattribuutillisen instruktiivirakenteen syntyä Juha Leskinen, Denisoniin viitaten, uumoileekin inkongruenttien partitiivirakenteiden vaikutukseksi. Onko tällaisesta vaikutusyhteydestä kysymys, jää tosin avoimeksi, kun asiaa ei ole perusteltu.

Aineiston keruu on ollut työläs tehtävä, käsiteltävän tyyppin levikki kun yltyä suomesta muihin itämerensuomalaisiin kieliin, jopa lappiin asti (instruktiivin osalta vielä kauemmas, mordvaan, tšeremissiin ja samojedikieliin). On ollut käytävä läpi melkoinen määrä kirjallisuutta, vanhoista sanakirjoista ja kieliopista nykysuomea edustavaan kaunon ja tietokirjallisuuteen sanoma- ja aikakauslehtiä myöten. Eniten aikaa on kuitenkin kulunut arkistoissa. Voi vain aavistaa, millainen työ on ollut etsiä – tieto tiedolta käsitellen – harvinaisia instruktiivirakenteita murteidemme sanariston noin 7 000 000 sanalipusta. Helpommin tietoja on löytynyt Helsingin yliopiston suomen kielen laitoksen muoto-opin arkistosta, jossa etsittävät muodot ovat määräsiginumin kohdassa; näitä esimerkkejä työssä onkin runsaasti. Pienehkö määrä esimerkkejä on löytynyt vielä Turun yliopiston Fennicum lauseopin arkistosta. Paitsi Suomessa Leskinen on työskennellyt Viron tiedakatemian kielen ja kirjallisuuden instituutissa.

Laajahkossa johdannossa (s. 1–40) on mm. yritetty selvittää instruktiivin alkuperäistä tehtävää tai alkuperäisiä tehtäviä. Sitä varten on suomen ja sen sukukielten instruktiivaines jaettu merkitysryhmiin. Itämerensuomalaisista kielistä kertynyt aineisto voidaan sijoittaa, kuten tekijä sanoo, »ainakin kahdeksaan

toisistaan selvästi erottuvaan ryhmään». Rajankäynti ei kuitenkaan liene ollut helppoa, onhan syntaksin jaotuksille yleensäkin tyyppillistä alaryhmien ainakin jonkinvertainen limittyminen. Voi kysyä, mihin ryhmään tai ryhmiin on sijoitettava esim. sellaiset tutkimuksessa esiintymättömät instruktiivit kuin *riidoin, vihoiin, poikkipuolin*. Johdannon s. 19–34 on pohdiskeltu asioita, jotka tuskin sannottavasti edistävät teeman kehittelyä; varsinkin adverbien yleistä olemusta käsittelevän jakson (s. 19–28) tekijä olisi voinut julkaista erikseen. Taitavasti Leskinen on sen sijaan käsitellyt aiheen kannalta keskeistä kielihistoriallista kysymystä – sitä, miksi itämerensuomen instruktiivissa yksikkö on lähes jäljettömiin syrjäytynyt, kun se taas lapissa on säilynyt monikon rinnalla.

Huolellisesti kerätyn aineiston Juha Leskinen on esittänyt viitenä lähderyhmänä (s. 41–108): sanakirjat, kieliopit ja niihin rinnastuvat tutkimukset, suomen murteet, kansanrunous (siinä kaksi ryhmää) ja kirjakieli (kolme ryhmää). Kun ryhmät on yleensä vielä morfologisiin perustein jaettu kolmia ja alaryhmät edelleen neljiä, on jaksosta tullut kovin moniportainen. Luokittelu on tosin johdonmukainen, ja jänteväksi ja – kaavamaisuudestaan huolimatta – myös järkeväksi sitä voi sanoa. Kuitenkin voi kysyä, olisiko aineiston vähemmän hienojakoinen luokitus tuottanut vielä paremman tuloksen ja olisiko eri aineistoryhmiin jonkinvertainen kommentointi ollut paikallaan muidenkin kuin vain kirjasuomen jakson lopussa.

Nykyisessä kirjakielessä ei juuri enää esiinny substantiivi- ja adverbialkuisia upoterakenteita (esim. *verissä naamoin, alla päin*). Sen sijaan inkongruentit adjektiviattribuuttirakenteet ovat melko tavallisia (*siinä määrin, hyvillä mielin*). Niiden esiintymistä vuodesta 1820 lähtien aina nykysuomeen asti Leskinen on käsitellyt s. 108–127 nimenomaan vertaamalla inkongruenttien attribuuttirakenteiden esiintymistäajuutta niiden rinnalla esiintyvien kongruenttien raken-

teiden (*tällä tavalla*) ja inkongruenttien partitiivirakenteiden (*tällä tapaa*) taajuuteen. Hyvän kuvan asiasta saa varsinkin sivun 124 pylväiköstä: nykyisin selvässä valta-asemassa oleva inkongruentti instruktiivirakenne (*tällä tavoin*) on saavuttanut suositummuutensa jo 1870–1885, siis nykysuomen kauden alkuajoina. Pylväiköstä ei sen sijaan näy sitä asiaa, jonka voi tekstistä lukea ainakin rivien välistä: tyyppin nykyinen dominoivuus perustuu nimenomaan kahden ilmauksen (*siinä määrin* ja *siltä osin*) suosioon nykysuomen aineistossa.

Leskinen on pyrkinyt selvittämään inkongruenttien instruktiivirakenteiden käyttöä myös erityyppisissä teksteissä. Lopputulos olisi vielä vakuuttavampi, jos tekstien valintaan olisi kiinnitetty enemmän huomiota. Aihetta muullakin tavoin problemoimalla voisi saada aikaan erityistutkimuksen. Silloin pitäisi esim. selvittää, myös kongruentit instruktiivi-ilmaukset huomioon ottaen, ovatko rinnakkaistyyppit (*monin kohdin*, *monessa kohdin*, *monessa kohdassa*, *monessa kohtaa*) joka suhteessa synonyymisiä, millä tavoin edeltävä adjektiivinen sana (adjektiivin, pronomini tai numeraili) vaikuttaa pääsanansa muodon valintaan (*tällä tavoin* tavallinen, mutta esim. *yksinkertaisella tavoin* tuskin käytössä), onko eroa sen mukaan, esiintyykö sana verbin vai adjektiivin tai adverbien määrittäenä (*menestyi siinä määrin*, *siinä määrin katala*, *siinä määrin katalasti*), missä tapauksissa tulevat kyseeseen kaikki neljä vaihtoehtoa (esim. *monin tavoin*, *monella tavoin*, *monella tavalla*, *monella tapaa*) ja missä taas harvemmat (esim. tutkimuksessa mainittu *tällä haavaa* on kaiketi yksinomainen, **tällä haavoin* kai esiintymätön).

Jaksossa »Osa-aineistojen kommentointia ja vertailua» (s. 128–134) Juha Leskinen esittää, miten paljon missäkin aineistossa on, kuten hän sanoo, »hakumuotoja» (tämän käsitteen sisällöstä lukija joutuu itse ottamaan selvää) ja miten paljon minkinlaisia tyyppisiä. Tähän jaksoon sisältyy paljon hyviä huo-

mioita, mm. se, että vuoden 1642 Raamatun suomentajat ovat kaihtaneet Agricolan viljelemiä inkongruenteja rakenteita (Agricola *oikiall polen wenechte* → Raamattu *oikealle puolelle venehtä*). Jaksossa olisi ollut hyvä sanoa selvästi, joutuuko esiintymien määrä korpuksen laajuudesta vai esiintymien taajuudesta tiettyssä korpuksessa.

Jaksosta käy korpuksittain selvästi ilmi eri rakennetyyppien määrä. Eniten on adjektiiviattribuuttirakenteita (*vähässä määrin*, *kaikella tavoin*), tätä vähemmän tyyppiä adverbi + substantiivi (*hajalla hapsin*, *kallella päin*), vähiten kahden substantiivin yhdistelmää (*itkussa silmin*). Yleisimmin on rakenteen edellinen jäsen rakennetyypistä riippumatta yks. tai mon. inessiivissä tai adessiivissä. Nämä asiat on esitetty selkeästi ja johdonmukaisesti, myös tilastoin havainnollistaen.

Selvästi eniten tutkittavia sanontoja on kertynyt suomen murteista, ei kuitenkaan tasaisesti kaikkialta vaan runsaimmin savolais- ja pohjalaismurteista. Vain niissä ovat tavallisia paitsi inkongruentit rakenteet myös absoluuttiset instruktiivit (*verissä naamoin*, *alla päin*). Muualla, varsinkin lounaismurteissa ja niiden lähinaapuristossa, tavataankin oikeastaan vain inkongruenteja attribuuttirakenteita. Vanhan kirjasuomen todisteiden perusteella Leskinen kuitenkin päättelee, että aiemmin on ilmeisesti sielläkin tavattu kaikkia kolmea tyyppiä. Rakenteiden murrepohjan käsittelyä olisi voinut yhä syventää. Kartta, vaikka aineiston niukkuuden vuoksi aukkoisenkin, osoittaisi havainnollisesti, mihin asti absoluuttiset instruktiivit ulottuvat ja missä alkaa siis pelkkien inkongruenttien rakenteiden alue. Olisi voinut myös yrittää pohtia, mikä on absoluuttisen instruktiivin Lounais-Suomesta hävittänyt. Helppo olisi ollut – vaikkapa R. E. Nirvin Kiihtelysvaaran murteen sanakirjan pohjalta – selvittää, paljonko ja minkälaisia sanontoja yhdessä ainoassa pitäjänmurteessa voi esiintyä. Kun juuri absoluuttiset instruktiivit ovat kielessä

harvinaisia, voi aavistella, että niiden viljelijöitä kielenkäyttäjistä ovat jonkinlaiset sanataiteilijat, joita pitäjissään aina joitakin on. Tyypin esiintyminen voi olla kytköksissä myös aiheeseen ja kerrontalajiin; se kai semanttisistakin syistä luontuu enemmän tapahtumien kulun ja sitä säätelevien ihmisten toimintojen elävöittämiseen kuin esim. arkisten töiden kuvaamiseen.

Rakenteiden sanastoa Leskinen on tarkastellut erikseen sen mukaan, onko kyseessä jälkimmäinen vai edellinen jäsen. Hän on rakenteen jälkiosia merkitysryhmiin jakaessaan kiinnittänyt huomiota siihen tähdelliseen seikkaan, että merkittävä osa sanoista on ihmisen, eläimen tai kasvin osien nimityksiä (*hän-tä, jalka, kaula, korva, kynsi, nenä, silmä, tyvi* jne.) tai sitten ihmistä itseään tai hänen toimintaansa tarkoittavia sanoja (*henki, juoni, mieli, sana, surma* jne.). Kyseiset sanat ovat ylipäätään vanhoja. Niiden iäkkyuden osoittamiseen ei olisi tarvittu niin mutkikasta keinoa kuin sanojen vartalotyyppien mukaista ryhmitelyä. Ratkaisevampaa kuin kuuluminen tiettyyn vartalotyyppiin on ollut sanan semantiikka. On selvää, että juuri tuonkaltaisia sanoja on imenyt puoleensa upotteiden rakennekaava, jossa vallitsevana on sen ilmaiseminen, missä asemassa tai tilassa jokin matriisilauseen subjektiin kuuluva komponentti (esim. juuri ruumiinosa) on.

S. 141–155 on selvitelty rakenteiden syntaktis-semanttisia ominaisuuksia. Instruktiivirakenteet jaotetaan asianmukaisesti, ja samalla tulee puheeksi myös absoluuttisen instruktiivin ja nominativusabsolutuksen vastaavuus (vrt. *paljassa jaloin – jalat paljassa, naurussa parroin – parta naurussa, hymyssä suin – suu hymyssä, ristissä käsin – kädet ristissä*). Olisi kannattanut pohtia sitä, mikä kielihistoriallinen tausta tällä vastaavuudella on. Täysin erilläänhän tyypit eivät ole voineet syntyä ja kehittyä. – Rakenteen syntaktisesta asemasta puhuessaan Leskinen viittaa kirjakielisiin tapauksiin, joissa instruktiivirakenteet ovat määrit-

tämässä adjektiiveja ja adverbeja (*siinä määrin heikko, sillä tavoin täydellinen, suurelta osin eri tutkijat*). Kun niitä ei hänen mukaansa murteissa tavata (omissa Vihdin muistiinpanoissani kuitenkin esim. *kahta käsiin kalteva*), hän pitää niitä – ilmeisesti oikein – nuorina ja ainakin osin ruotsin kielen vaikutuksena (*siinä määrin ujo*, ruots. *till den grad blyg*).

Työn ansiokkaassa loppuosassa (s. 156–183) Leskinen tutkijoista ensimmäisenä selvittää instruktiivirakenteiden kokonaislevikin itämerensuomessa ja lapissa. Käy ensinnäkin ilmi, että absoluuttinen instruktiivi on tuttu kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä (liivissä vain yksi epävarma tapaus) ja lisäksi laajalti lapissa, ei kuitenkaan lapin eteläisimmissä murteissa. Varsinaiset inkongruenssitapaukset sen sijaan keskittyvät itämerensuomalaisten kielten pohjoisryhmään, niin että niiden täytyy olla absoluuttisen instruktiivin pohjalta syntyneitä uudiskehittyviä. Pelkästään levikin perusteella voisi absoluuttista instruktiivia pitää varhaiskantasuomen peruna. Pitävin argumentein Juha Leskinen kuitenkin osoittaa, että tyyppi on lapissa lainaa itämerensuomesta. Keskeinen kriteeri on se, että lapin rakenteen jälkimmäinen jäsen on suomen tapaan aina monikko-muotoinen, vaikka yksikön ja monikon instruktiivin (= adverbialisen genetiivin) vastakohta on lapissa muuten täysin elävä.

Tutkijanlahjoja osoittaa myös instruktiivirakenteiden syntyongelman pohdiskelu. Leskisen mukaan kyseessä olisi kahden itsenäisen adverbialin liittymisen yhdeksi ilmauskokonaisuudeksi. Näin olisivat syntyneet ensi vaiheessa absoluuttiset instruktiivit (*verissä naamoin, alla päin*) ja niiden pohjalta toisessa vaiheessa inkongruentit instruktiivirakenteet (*hyvillä mielin*). Selitys myötäilee ja samalla täydentää niitä ajatuksia, joita instruktiivirakenteiden synnystä ovat aiemmin esittäneet Lauri Hakulinen, Norman Denison ja Terho Itkonen.

Kirjallisuutta

Lähteitä on yleensä tulkittu oikein ja niitä on runsaasti – jopa niin paljon ja niin erilaisia, että ne olisi voinut jakaa kahteen ryhmään: aineslähteet ja muu kirjallisuus. Painovirheitä olen huomannut kymmenkunta, ja työ on myös kielen osalta moitteeton. Työn ulkoasua olisi sen sijaan voinut kohentaa typografisin keinoin. Monet sivut ovat nyt esimerkkirivien lyhyiden ja rivinvälien väljyyden tähden autoioita, eikä monipor-taista jäsennystä ole huomattu selvittää eripituisin rivinväleihin, missä se olisi ollut mahdollista (esim. s. 52).

Kaikkiaan Leskisen väitöskirjalla on varsin paljon ansioita. Jo työsuorituksena se on kunnioitettava, varsinkin kun ottaa huomioon rakenteiden harvinaisuuden ja aineiston koonnin työläyden. Ensimmäisenä Leskinen on selvittänyt absoluuttisen instruktiivin ja inkongruenttien instruktiivirakenteiden kokonaislevikin suomessa ja sen sukukielissä, käsitellyt aineiston monipuolisesti sekä osoittanut rakenteiden syntypohjan, ikäsuhteet ja absoluuttisen instruktiivin leviämisseurannan (itämerensuomesta lappiin). Hyvillä mielin voi lukija todeta, että Juha Leskisen väitöskirja on huomattavasti edistänyt itämerensuomen ja lappin kaasusyntaksin tutkimusta.

PEKKA LEHTIMÄKI

Kääntämisen perusteita

RUNE INGO *Lähtökielestä kohdekieleen.* Johdatusta käännöstieteeseen. WSOY 1990. 324 s.

Kääntämistä ja sen tutkimusta käsittelevää kirjallisuutta ei maassamme ole vielä ilmestynyt kovinkaan paljon, minkä vuoksi on syytä periaatteessa panna tyytyväisenä merkille Rune Ingon alaa tarkastelevan teoksen ilmestyminen. Sanon

»periaatteessa», sillä kirja, joka pyrkii alaotsikkonsa mukaisesti tarjoamaan johdatusta (ei siis johdatuksen) ainakin joidenkin tutkijoiden käännöstieteeksi nimittämään tutkimusalueeseen, herättää jossain määrin ristiriitaisia tunteita. Ingon teoksessa on nimittäin koko lailla hyvääkin, mutta se myös kärsii joistakin – omasta mielestäni – perusteettomista yksinkertaistuksista, tiettyjen asioiden aiheuttomasta ylikorostuksesta ja paikoin ehkä jopa lievistä anakronismista samoin kuin muutamista muista pienemmistä puutteista. Ennen kuin ryhdyn tarkemmin käsittelemään näitä miinuspuolia, tuon esille joukon seikkoja, jotka mielestäni ovat teokselle vähintäänkin kunniaksi.

Ensinnäkin on erinomaisen hyvä asia, että johdatukseksi tarkoitettussa teoksessa ei ole yritetty selvittää likimainkaan kaikkia kääntämiseen ja kääntämisen tutkimukseen liittyviä seikkoja. Kirjan takakannen tekstin mukaan tavoitteena on antaa yleiskuva asioista, minkä vuoksi kirjoittaja on voinut keskittyä tiettyihin kysymyksiin ja jossain määrin jopa pohtiakin niitä. Toinen vaihtoehto, jonka mm. Newmark (1988) on valinnut omassa esityksessään ja jota en pidä erityisen onnistuneena (ks. Hietaranta 1990), olisi ollut yrittää saada aikaan kattava kuvaus alasta ja sen tilasta tällä hetkellä. Tämä jälkimmäinen vaihtoehto olisi uskoakseni turhankin helposti johdantanut siihen (kuten Newmarkin tapauksessa näyttää käyneen), että hyvin monesta asiasta olisi sanottu vähän jokaisesta mutta juuri mihinkään ei olisi pystytty keskittymään edes kohtuullisesti. Ingoa on mielestäni syytä onnitella siitä, että hän on malttanut mielensä ja ilmeisen suosiolla jättänyt syrjään koko joukon asioita, jotka kyllä kuuluvat kääntämisen ja sen tutkimuksen alaan ja jotka joku toinen kirjoittaja olisi mitä ilmeisimmin ottanut mukaan mutta jotka eivät kuitenkaan olennaisesti olisi lisänneet teoksen painoarvoa.

Toinen seikka, joka ansaitsee tulla tässä mainituksi kirjan meriittinä, on